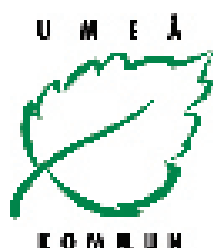

Älvslandskapet i kulturhistoriska drag

Underlag till Fördjupad översiktsplan
för älvslandskapet

Stadsledningskontoret, Umeå kommun 2009

Föreliggande rapport ingår som bilaga till samrådshandling för Fördjupad översiktsplan för älvslandskapet. Underlaget har arbetats fram av Lars Beckman på uppdrag av Stadsledningskontoret under våren 2009. Materialet bygger på litteraturstudier och intervjuer. Bearbetningar av materialet har gjorts av Pernilla Helmersson samt Royne Söderström, Stadsledningskontoret.

Kartor för Prästbordet och Gran: Anders Lidman och Annika Johansson, SHBK (digitalisering historiskt material) samt Pernilla Helmersson (layout).

För kartor och bilder, där inte annat anges, svarar Umeå kommun.

Stadsledningskontoret, Umeå kommun hösten 2009.

Älvslandskapet i kulturhistoriska drag

Förhistoria

Sedan inlandsisen smälte för cirka 8 000 år sedan har människor haft möjlighet att bosätta sig på de högre höjderna inom älvslandskapet. Den hela tiden pågående landhöjningen, som uppgår till 0,8 cm per år, har under förhistorien förändrat landskapet. Området i Umeälvens dalgång var för ca 6 000 år sedan en havsvik. Älvens utlopp till Bottenviken låg vid Bodbäckens dalgång.

För mer än 5 000 år sedan började Stornorrforsens forsna lyfta sig över havet. Från denna tid finns de första spåren av människan i form av enstaka stenåldersfynd. Det äldsta fyndet är en skifferkniv från Norrfors. Kniven som finns i Läns museets samlingar och hör samman med en befolkning som livnärde sig på jakt och fiske där älg, bäver och säl var den huvudsakliga näringskällan.

En stenåldersboplats från äldre stenåldern har lokaliserats till åkern vid fiskodlingsanstalten i Norrfors. På platsen påträffades skinnskrapor, spetsar och kvartssplitter från redskapstillverkning.

Bebyggelse- och befolkningsutveckling

Umeå socken grundades under den senare delen av 1200- talet och den första kyrkan uppfördes på Backen i början av 1300- talet. Från tidpunkten finns uppgifter om hemman i Kåddis och Hiske. Även byarna Norrfors och Sörfors antas ha haft fast bosättning från denna tid. Det som lockade till bosättning i området var sannolikt de fiskrika forsarna. Laxfiske i Umeälven

omnämns redan år 1316 då Uppsala domkyrka uppges ha haft ett laxfiske i älven.

Jordaboken redovisade år 1543 totalt 84 byar med ett hemman eller fler i Umeå socken. Normalstorleken på byar under 1500- talet var i landet 1- 5 hemman. I Umeå socken fanns drygt 60 byar samt ytterligare knappt 20 byar med upp till 10 hemman. Därtill sju byar med fler än 10 hemman. Befolkningen växte under 1700- talets början och nya byområden tillkom utanför de äldre bykärnorna.

Landskaps- och bebyggelsekaraktär

Byarna Brattby, Gubböle och Svallet ligger i anslutning till bäckmynningar vilket tidigare inneburit tillgång till god ängsmark vid älvstranden och bäckarna. Byarna låg i nära anslutning till de så kallade inägorna och utanför dessa fanns stora utägor med betesmark.

Gårdsformerna var av nordsvensk typ som återfinns inom barrskogsbältet och som i huvudsak består av större, alternativt ett mindre antal, byggnader i timmer grupperade kring en kvadratisk gräsbevuxen gårdsplan. Mangårdsbyggnaden var ofta en parstuga även om enkelstugor förekom.

Byggnaderna var i regel brädfordrade och rödfärgade under senare delen av 1800- talet. De viktigaste ekonomibyggnaderna var ladugård, stall med foderlador, tröskloge samt förvaring.

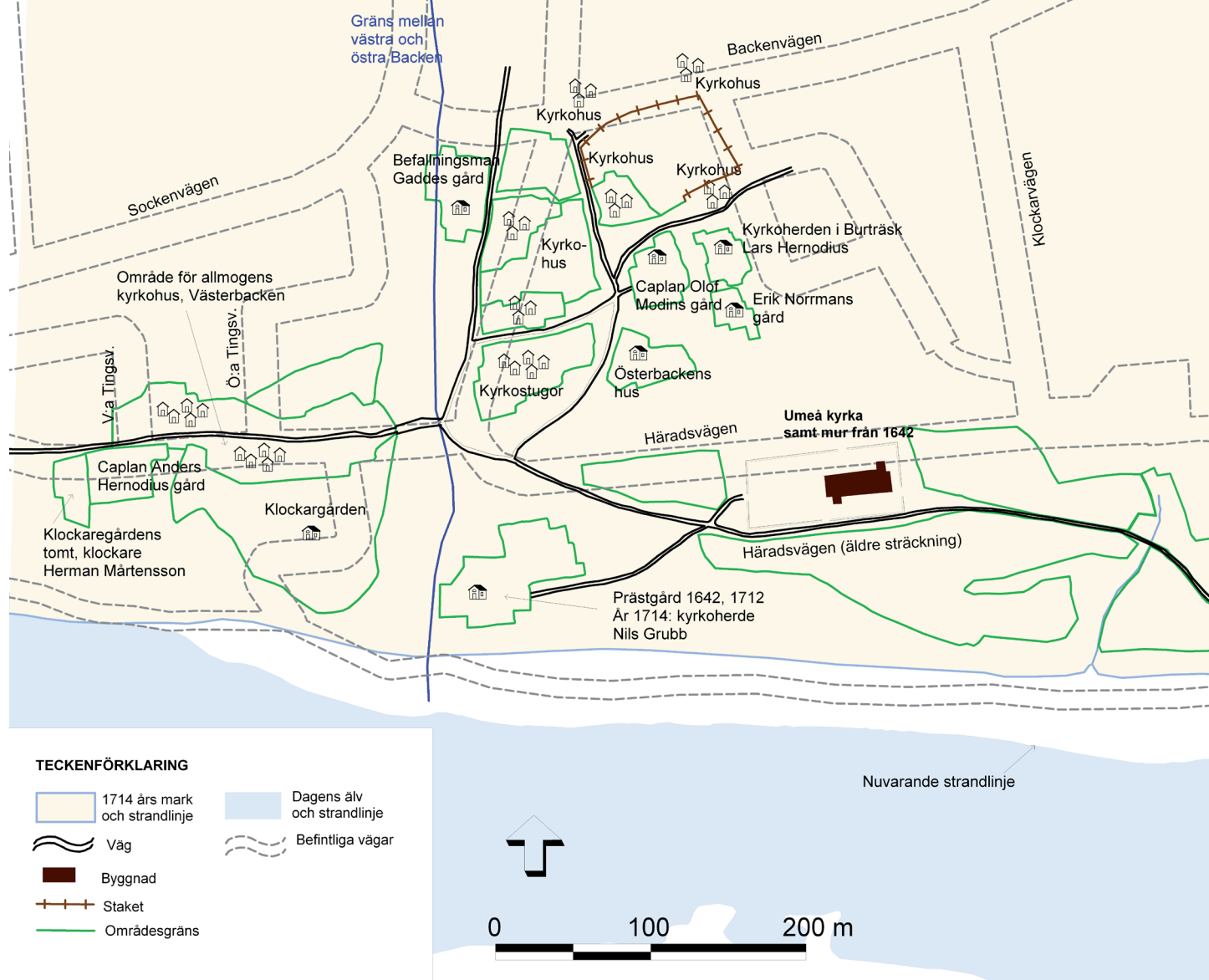
Klabböle

Västerhiske

Prästbordet

Umeås vagga och ett strategiskt nav för den kyrklig verksamhet och handel

Backenområdet

Området kallat Kyrkbordet eller Prästbordet är den plats där Umeå socken uppstod. Redan i början på 1300-talet fanns en träkyrka där den nuvarande kyrkan står.

Backens kyrka, Umeå församlings kyrka, invigdes 1508 är övre Norrlands näst största medeltids kyrka. År 2008 firade kyrkan 500-årsjubileum. Kyrkan har brunnit och restaurerats ett flertal gånger. Kyrkan brann senast år 1986 och då återstod endast ytterväggarna och valven. Kyrkan återinvigdes år 1990.

På grund av den stränga kyrkoplikten under 1600-talet anlades kyrkstäder kring kyrkorna. I närheten av Backens kyrka anlades ett par hundra kyrkstugor (kyrkohusstugor) i områdena Västerbacken och Österbacken samt vid hamnen. Kyrkstugorna användes för övrigt som fältsjukhus under 1808-1809 års krig mot Ryssland.

I området söder om Backens i sydost liggande kyrkogård och söder om Häradsvägen vid älven låg kyrkohamnen (Hamnen). År 1588 beslutade Johan den III att en stad skulle byggas på denna plats. Kungen

Om kartan

Denna kartbild är tolkning och en sammanställning av en rad olika historiska kartor och illustrationer.

I kartan visas områdesgränser, platser för olika byggnader och funktioner från olika tidsperioder.

ibland visas exempelvis byggnader som en yta (markerad i brun färg) och i andra fall med en symbol i form av ett hus. Detta eftersom byggnader illustreras på olika vis i olika material.

När det gäller kyrkstugorna saknas generellt tydliga uppgifter om placering. Dessa visas endast som områden.

Kartan bakgrund visar mark och strandlinje från 1714 illustrerad på gul botten och blå strandlinje.

I bilden visas även dagens markyta samt älvssträckning i vitt respektive blå färg.

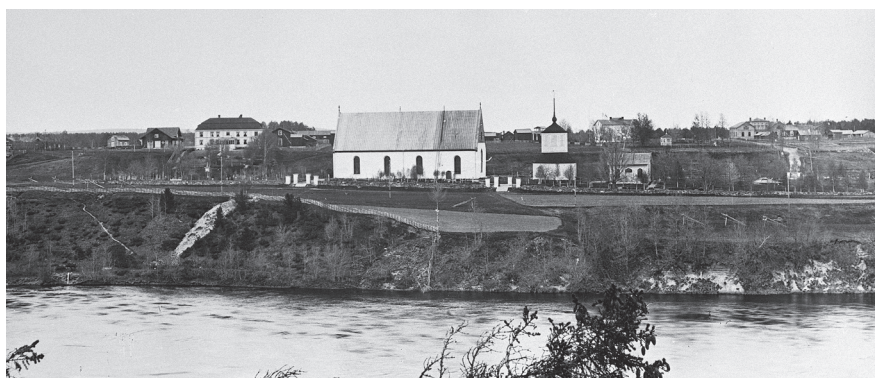
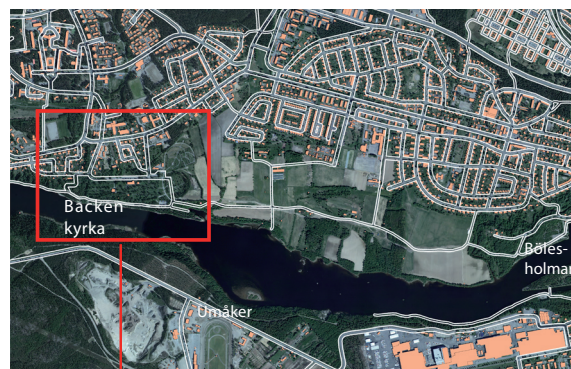
Copyright: Stadsledningskontoret, Umeå kommun.

Kartan illustrerar den västra delen av Backenområdet, som bl.a. kallats Prästbordet, med kyrkan och tidigare vägar. Exempelvis har Häradsvägens sträckning ändrats. Tidigare gick vägen nedanför kyrkan.

Under 1700-talet var området ganska tätt bebyggt med boställen för en rad kyrkoherdar, kaplaner och exempelvis en befälningssman. Därtill fanns ett stort antal kyrkstugor.

I bildens östra del visas platsen för hamnen. På denna plats beslutade Johan III att en stad skulle byggas. Platsen hade ett strategiskt läge med kajplats, färjeläge och var belägen där flera vägar korsade.

Backens kyrka, år 1900. Foto: Västerbottens museum.

utfärdade interimprivilegier med frihetsbrev på sex år för de som bosatte sig på platsen. Landsköpmännen, som till största delen bodde i byarna närmast kyrkan, förväntades flytta och med dem all handel. Platsen var strategisk med närhet till sockenkyrkan, hamnen med kajplats och färjeläge samt korsningspunkt för vägar i olika väderstreck samt köpmän från olika håll.

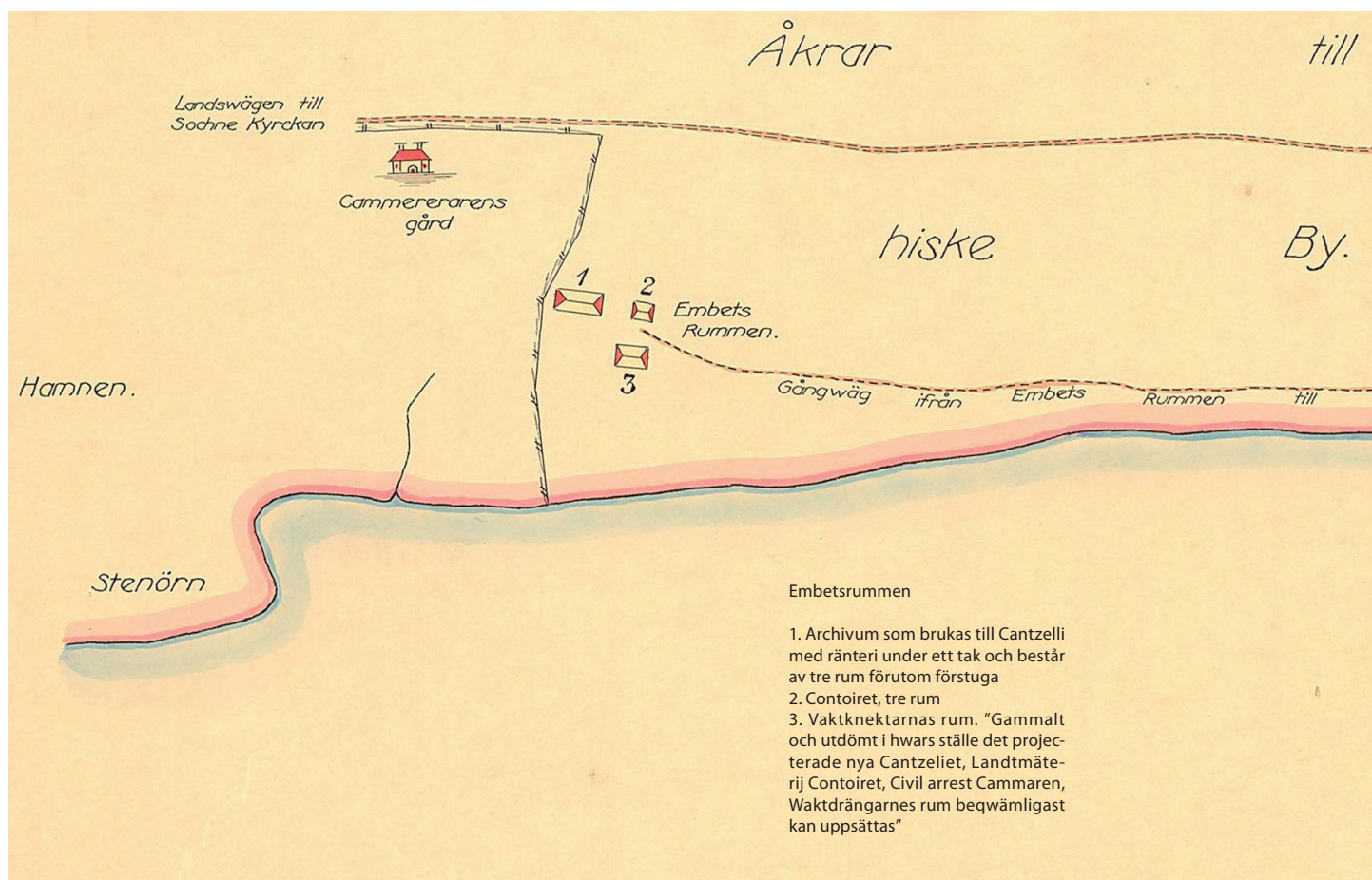
Området vid den gamla hamnen är således Umeå stads vagga, dvs den första plats för den stad som skulle bli Norrlands största för mer än 420 år sedan.

En rad konflikter mellan de nya borgare och knek-

tar som slagit sig ner på Prästbordets ägor uppstod kring föfoganderätten över större delen av stadsområdet. Endast ett fåtal byggnader uppfördes på det anvisade området.

Flertalet av köpmännen stannade istället kvar på de hemman och fortsatte med sina landsköp. De ansåg därtill att området för staden var för litet. Redan 1589 flyttade de som hade byggt på den nya stadsplatsen och husen lämnades tomma. Staden tynade sakta bort och år 1594 fanns inga borgare mantalsskrivna i staden. Tiden var inte mogen för en stadsbildning i denna del av Sverige.

År 1622 beviljades interimprivilegier för Umeå stad och platsen som stakades ut året innan var Yttersandaslätten eller Yttersanda hemman.

Karta upprättad av lantmätare Esaias Hackzell (Källa: Historiska kartor, Lantmäteriets arkiv Umeå socken Västerhiske nr 1-14, år 1735).

Västerhiske och landshövdingebostället

Området söder om Häradsvägen, mellan Backens kyrkogård och Gran ned mot älven, var sedan 1720-talets början och fram till 1770-talet landshövdingeboställe. Vid det ryska anfallet 1720 brändes staden och så även residenset med tillhörande byggnader. Dåvarande landshövdingen Jacob Grundell (1657-1737) och hans tjänstemän lät därför flytta länsstyrelsen och residenset till Grans ladugård på fastigheten Grubbe nr 1. Grundell, som var landshövding mellan åren 1719-1733 uppförde efterhand nödvändiga byggnader.

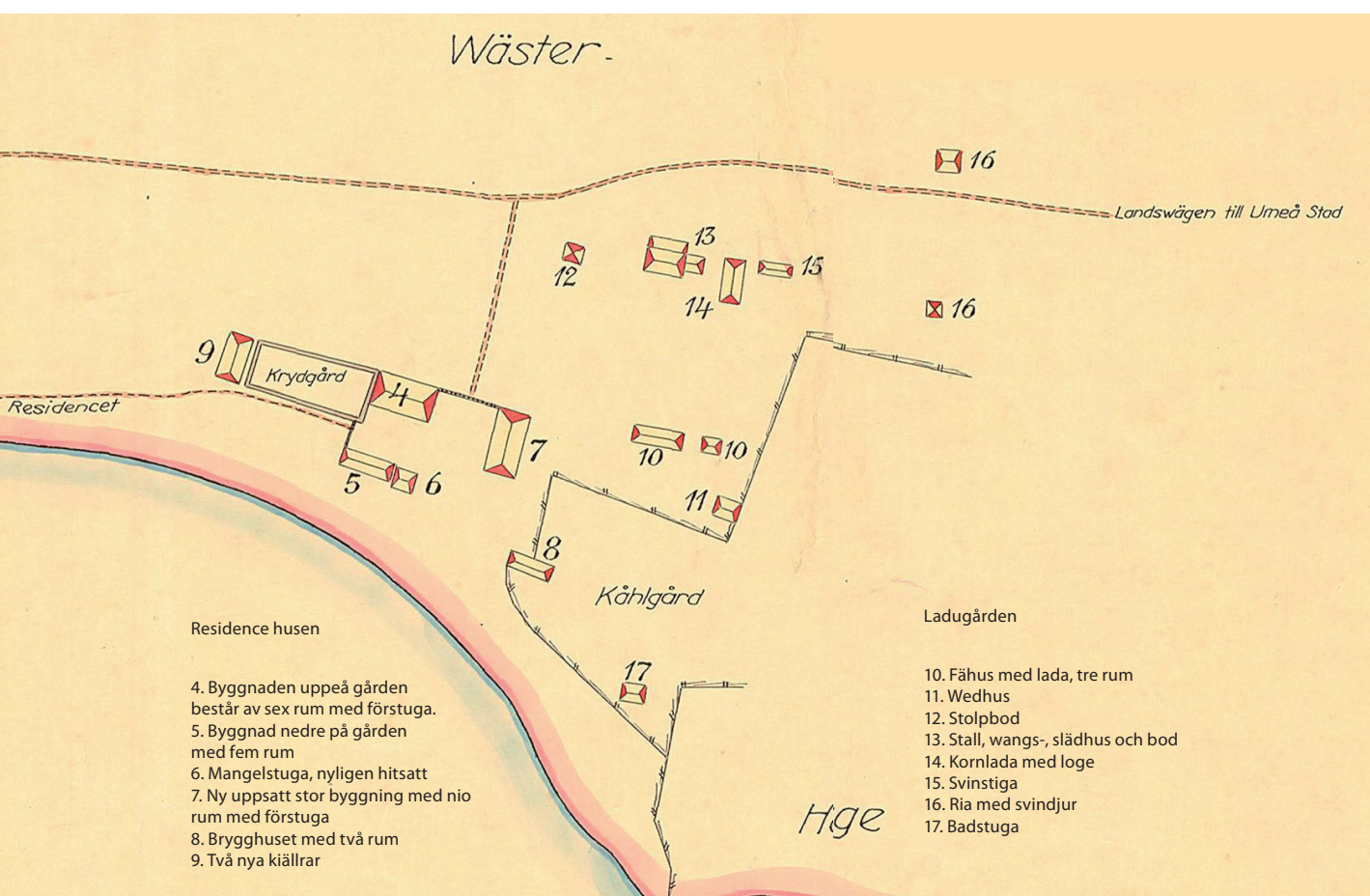
År 1730 bestod landshövdingebostället Grahn av landskansli, landskontor, lantränteri och vaktmästarkammare. Dessa byggnader låg i väster och landshövdingebostaden strax öster om där vägen Älvtået slutar nere vid älven. Mangårdsbyggnaden uppfördes år 1723 och bestod av förstuga, sal, tre kammare, kök, skafferier och källare. Söder och öster om mangårdsbyggnaden fanns fyra stugor för bl.a. drängar. Dessutom fanns sädes- och stolpbod, redskaps- och vagnshus samt två hemlighus.

Ladugården uppfördes 1721 och omgavs av fåhus,

fårhus, ria, foderhus, svinhus samt kornlada med loge. Det fanns även ett antal uthus som badstuga, smedja, fåbodar och en överbyggd brunn. Därtill fanns två kryddgårdar som var kringbyggda av timmer och plank med portar och grindar. En köksträdgård fanns vid mangårdsbyggnaden och en timrad brunn vid kryddgården vid älven som hade en ränna som gick till kryddgården.

Ett flertal trädgårdsmästare arbetade vid residenset sedan mitten på 1700-talet fram till 1820-talet. Landshövdingesätet hade en sommardag 1732 besök av Carl von Linné som övernattade på Grahn och skrev en del om växter, frukt och grönsaker som odlades här bland annat om potatis som var tidig för svenska förhållanden.

Fram till 1770, då residenset flyttade in till staden, hade minst sex landshövdingar bott på bostället Gran. Från 1770-talets mitt skötte en eller två landbönder landshövdingebostället Gran. Till hjälp hade de drängar, pigor och trädgårdsmästare. I mitten av 1850-talet arrenderades Gran ut till olika arrendato-

rer, dvs Grubbe nr 1. Fastigheten såldes 1891 till privatpersonen bonden Olof Jonsson från Brännland.

Hemmansklyvningar från 1915 har bidragit till att resterna av hemmanet Gran idag består av marken där merparten av residensets byggnader låg samt de närmaste omgivningarna på båda sidor om Häradsvägen.

Spår av den konstbevattning som tjänade de två kryddgårdarna finns kvar. En stenkällare som stod på residenstomten har flyttats till Björn Olssons hus på Gran. En del av Grans ladugård finns kvar i form av en ombyggd loge. Dessutom finns enstaka fynd av olika föremål från området. Den kvarvarande gångvägen mellan ämbetsrummen och residenset kallas Camrens väg.

I en karta upprättad år 1812 är över Västerhise nedanför platsen för ämbetshusen och närmast gränsen till Kyrkbordet/Backen står namnet Färjestaden tillsammans med en större och en mindre byggnad vid älven. Detta färjeställe var det man kom till från Röbbäckssidan. Färjestället på Röbbäckssidan av Umeälven fanns vid foten av "Sommaråbacken" som ledde ut på Röbbäcksholmen där färjan lade till.

Generallöjtnanten Friherre Jacob Grundell (1657-1737) var den första av minst sex landshövdingar som bott på Gran.

Området för hamnen på Backen, år 1969.

Gran

Platsen därifrån länet styrdes och som haft besökare som Carl von Linné

Gran

Till vänster i bild visas platsen för hamnen och de två byggnaderna som disponerades av länsstyrelsen. Lanttränteriet hade hand om kronans medelsförvaltning och var en viktig institution. Eftersom kronoskatterna vid tidpunkten till stora delar betalades in naturligt behövdes stora utrymmen. En källare fanns därför under hela lanttränteribyggnaden liksom även en bit utanför.

Landskansliet/landskontoret var placerad strax öster om lanttränteriet. Dessutom fanns en bod, ett stall och ett hemlighus.

Kartbilden visar även att Häradsvägen ligger kvar i sin tidigare sträckning och att strandlinjen ändrats betydligt sedan 1775. Den gamla gångvägen mellan ämbetsrummen och residenset finns kvar än idag.

I ett inventeringsprotokoll från 1730 står att läsa att residensets huvudbyggnad var rödfärgad, byggd i italiensk stil, försedd med källare och vind och exempelvis gråmålade dörrar. Invändigt fanns kakelugnar, vilket var ovanligt för tiden, fönster av fint engelskt glas, förtenta gångjärn samt vitlimmade väggar. Därtill fanns en liten vinkällare.

Kartan kan ses som en sammanställning av olika historiska kartor och illustrationer. Bilden visar områdesgränser, platser för olika byggnader och funktioner från olika tidsperioder.

Ibland visas byggnader som en yta (markerad i brun färg) och i andra fall med en symbol i form av ett hus. Detta eftersom byggnader illustreras på olika vis i olika material.

Kartans bakgrund visar mark och strandlinje från 1775 illustrerad på gul botten och blå strandlinje. Dagens markyta samt älvsträckning visas i vitt respektive blått.

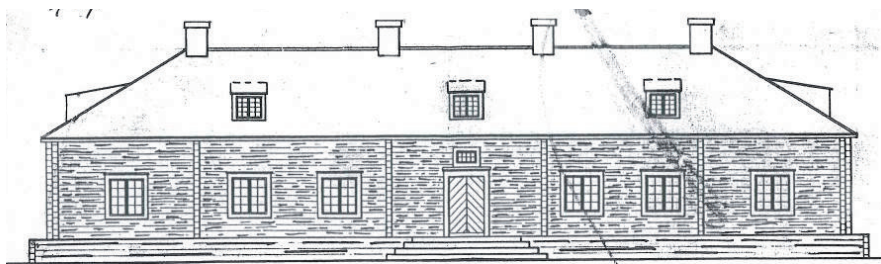
Copyright: Stadsledningskontoret, Umeå kommun.

myran

Från Gran styrdes Västerbottens län under mer än 50 år. I området fanns både länsstyrelse och residens.

Den gamla kustlandsvägen Häraldsvägen finns kvar och leder som en historisk slinga genom området. Området är idag endast bebyggt med ett fåtal gårdar.

Landshövdingeresidenset, huvudbyggnad

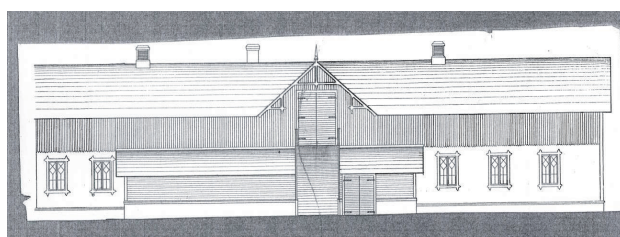
Landsränneriet

Landskansliet

Landshövdingebostället, mindre huvudbyggnad

Ladugård

De två kryddgårdarna var båda omgärdade med höga plank med ornamenterade portar och överbyggnader.

Till residenset hörde en ladugård med stall med 18 båsplatser och plats för 12 hästar samt exempelvis en liten skulle för höns. Till höger i bild, i området fram till Tvärån, skymtar den plats där Gustav Vasa lät grunda en Kungsgård år 1556.

Backenområdet var tidigare bebyggd med bland annat ett stort antal kyrkstugor. Dels vid platsen för hamnen, dels vid Backens kyrka i de två områdena Västerbacken och Österbacken. Intressant att notera är att Häradsvägen inte illustrerats på kartan. Endast den nya vägen har märkts ut. Kartan visar del av Umeå socken år 1851. Källa: Lantmäteristyrelsen historiska kartor, Lantmäteriet, 2009.

Kyrkstugor

Vid Kyrkhamn fanns i början på 1900-talet sex kyrkstugor. Konsul Andreas Grahn och hans tyskfödda hustru Emmy Grahn-Möller flyttade 1918 Bösta- och Hössjöstugorna och satte samman dessa med ett mittparti. Dessa kom senare att kallas Lillstugan. Emmy anlade en trädgård med ask, lind, lönn och häggmispel samt silvergran och ädeltall. Även spirea och syren planterades. På norra sidan om Häradsvägen anlades en köksträdgård med vinbär, hallon och jordgubbar. Under 1980-talet brann dock Lillstugan ner och trädgården förföll. År 2003 iordningsställde Umeå kommun resterna av trädgården.

Kungsgården

Det stadsnära Backenområdet är en gammal jordbruksbygd som gränsar mot bostadsområdena Backen, Grubbe och Västerhiske. Området väster om Tvärån kallas Kungsänget och har sitt ursprung från den Kungsgård eller avelsgård som Gustav Vasa grundade 1556 för att *”genom föredömmets nit bibringa allmogen bättre insikter i jordbruket”*.

Förutom detta var tanken att Kungsgården skulle fungera som en militär underhållsbas för att tillgodose behovet av brödsäd. I ett brev från 1556 tillkännagav Gustav Vasa, att Lars Olofsson Björnram, som var härads hövding i Västerbotten, detta år förvärvat sig jord i Umeå socken åt kungen mot ersättning upplåtit sin del uti byarna Grubbe, Hiske, Backen och Yttertavle.

Marken låg i Backen, Grubbe och i Västerhiske. Till detta lades en del av prästbordet och sammantaget bildades nu en rätt betydlig domän som skulle skötas för kungens räkning. Området, som kallades Kungshägnen med Kungsgårdstomten, ligger idag väster om Tvärån och söder om Kungsgårdsvägen och ned mot älven.

En kaplan (motsvarande kyrkoadjunkt) tillsattes som skulle fullgöra kyrkoherdens åligganden. Överinseendet över gården hade fogden. För övrigt fanns skrivare och en stor skara tjänstefolk på gården. Kreaturens antal uppgick under vissa år till 40 kor och 50 tackor. Ekonomiskt bar det sig inte och efter ca 10 år nedlades driften. Kungsgården blev senare fogdesäte.

Norrfors kraftverk, föregångaren till Stornorrfors. Foto 1926-1931. Källa: SCA arkiv.

Vattenkraft

Stornorrfors kraftstation

Stornorrfors kraftstation är det energimässigt största svenska vattenkraftverket med en årlig produktion på 2 298 GWh, tillräckligt för ca 100 000 eluppvärmda villor. Kraftverket har fyra turbiner och togs i drift 1958. När det verket går för fullt forsar 1000 kubikmeter vatten per sekund genom turbinerna. Vid stornorrfors finns en laxtrappa. Vattenfall är skyldig att odla och sätta ut fisk för att kompensera förstörda reproduktionsområden i älven.

I Norrfors ligger fiskodlingen för detta ändamål. Umeå kommun äger 25% av fallrättigheten i Stornorrfors. Följande investeringar planeras. Ny fisktrappa för

31 miljoner kronor, nytt kraftverk i anslutning till den nya trappan, ny utsskovslucka till höger om befintliga luckor, höjning av vänster damm (på Norrforsidan) samt höjning och uppsnyggning av laxhoppet. Totalt omfattar investeringarna cirka 200 miljoner kronor.

Norrfors kraftstation

Norrfors kraftstation vid Brännland byggdes 1924-1926 av statliga vattenfall. Driften upphörde 1958 då Stornorrfors kraftstation var klar.

Norrfors kraftverk, regleringsdammen 1926-1931. Källa: SCA arkiv.

Stornorrfors kraftstation

Klabböle och Baggböle kraftstationer. Foto: SCA arkiv.

Klabböle kraftverk

Klabböle kraftverk byggdes av Umeå stad och togs i drift 1899 och var det första kraftverket i Umeälven och ersatte ångkraftverket från 1892 inne i Umeå centrum. Umeå tillhörde de första städerna i Sverige som fick elektrisk gatubelysning. Kraftverket är fortfarande utrustat med originalmaskineriet konstruerat av ASEA 1892. Driften upphörde då Stornorrfors kraftstation blev klar 1958.

Klabböle kraftverk. Källa: Västerbottens museum.

Baggböle kraftverk

År 1897 sålde Svartviks AB Baggböle såg till Egil Unander-Scharin som planerade att bygga ett vattenkraftverk i Baggböleforsen. År 1900 köpte dock Holmsunds AB strand- och vattenrättigheterna på Baggbölesidan av Umeälven. Baggböle kraftverk byggdes 1916 och levererade elkraft till Obbolafabriken via en 22 km lång ledning på 40 000 volt.

År 1947 inköptes marken och kraftverket av Umeå stad. Kraftverket revs i samband med att Stornorrfors kraftverk togs i drift 1958. Det enda som återstår av kraftverket är betongfundament och sumpar. Två stora hål inne i kraftverket visar var turbinerna suttit.

Idag finns ett konstverk av Fredrik Wretman, kallat 8.11, föreställande en "budda" i en övergiven turbinsump.

Spolningen Norrfors, 1995. Källa: Folkrelsearkivet.

Flottningen och dess lämningar

Timmerflottningen i bäckar, åar och älvar var länge det enda sättet att transportera stockar från avverkningsplatserna i inlandet till industrierna vid kusten. Flottningen i Sverige pågick från början av 1800-talet fram till 1980-talet. I Västerbotten upphörde flottningen i Vindelälven 1876 och Umeälven 1980.

Grisbacka byamän utarrenderade 1873 byns fiskvatten och stränder till Hörneå AB för att bolaget skulle uppföra anläggningar för timmerflottning. Företaget kom senare att ingå i Umeå flottningsförening som planerade en kraftig utökning av verksamheten.

Den första sorteringsanläggningen i Umeälven låg vid Gammhultet, beläget på Västerbacken strax nedanför EFS- hemmet och Waldorfskolans västligaste del. Där fanns förlägningsbaracker, kontor, matsal, smedja och båtbyggeri.

Av skiljestället finns några husgrunder kvar. I slutet av 1800-talet blev den otillräcklig och en flyttning måste ske. Den nya anläggningen, Nyhultet anlades 1891 vid gränsen mellan Grubbe och Grisbacka. Under 23 år var verksamheten belägen här och var en betydande arbetsplats för orten. Men 1915 flyttades sorteringsverket, därför att skiljestället blev för grunt och strömt under delar av säsongen, till Lillån och Ön.

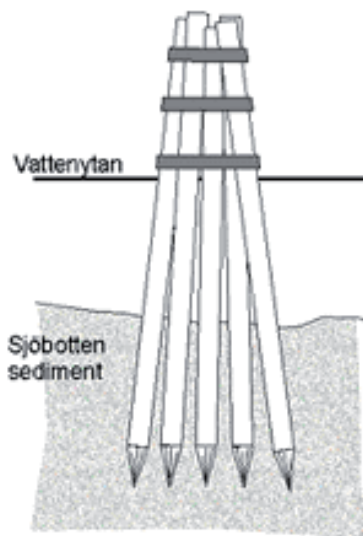

Flottare på 1930-talet. Källa: Västerbottens museum.

Dykdalber m.m.

Ledarmar kan man se i bl a Baggböleforsen. Länsar och bommar placerades ut mellan dykdalber i älvens lugnvattenavsnitt, sel. Flottningsrännor byggdes vid forsar, t ex så byggdes en sex km lång flottningsränna i samband med kraftverksbygget vid Stornorrfor i drift 1959. Rännan går från Stornorrfor intagskanal till utloppet i Klabböle. Rännan har rivits, men en kortare del finns kvar vid utloppet i Klabböle. Flottningslämningar har tagits bort eller förfallit, men vissa är kvar under vattenytan och utgör då en riskfaktor för båtar och andra.

Ledarmar, dykdalber (av duc d'Alb, förtöjningspålar för de holländska kanalerna konstruerade av hertigen av Alba) är en bottenfast förtöjningsanordning eller avbärare bestående av en grupp sammanfästa pålar eller fundament som användes för att fästa virkesbommar som styrde virket. Vid inloppet av Lillån finns en förfallen dykdalb kvar. Resten har förfallit eller tagits bort av flottningsföreningen.

Konstruktion av dykdalb

Bomkistor i Umeälven

Längs Umeälven finns ett stort antal bomkistor utplacerade i älven. En bomkista kan vara en timrad konstruktion med sten inuti eller vara helgjuten i betong, vilket kan ses i älven utanför centrala Umeå. Bomkistorna användes för att fästa virkesbommar som reglerade timret som kom flytande längs älven så att stockarna inte skulle fastna i strandkanten. Bomkistor finns kvar från skiljestället på Ön vid Lillån till virkesmagasinet i Spöland. Bomkistor i betong finns kvar i gott skick. De timrade har däremot ruttnat och kan synas som öar beväxna med björk i älvfåran.

Lillåns skiljeställe

Sorteringsverket anlades vid Öns sydvästra del år 1915. Verket vid Lillån sträckte sig längs hela Ön. 1937 var ett rekordår för flottningen och arbetsstyrkan på Ön uppgick till ca 500 man. Flottningsföreningens byggnader på Södra Önabben är kulturhistoriskt värdefulla och viktiga för Öns historia. Föreningen Byggnadskultur i Umeå anser att, i den utsträckning det är möjligt, dessa byggnader bör restaureras och bevaras. Villabyggelsen vid Lillån kallas ”Flottarbyn”.

Förfallen kaj, Ön

Bölesholmarna, skiljeställe

Ända fram till 1980 förekom flottning och ett flertal bommar fanns utlagda i älven och området kring hölmarna utgjorde timmermagasin.

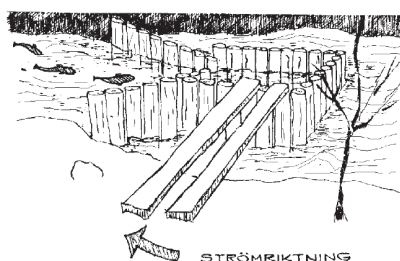
Flottarbarack fanns liksom en hängbro, vars fundament ännu syns på Gröna Oxen. Andra lämningar kan ses i form av vajrar, stockar, betongkonstruktioner, mm.

Fiske

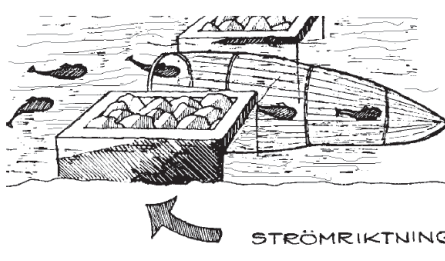
De jordbruksområden som idag finns längs älvlandskapet består av älvs – och havssediment som lagrats på botten av den havsvik där Umeälven mynnande. Stornorrforsens forsacke kom, genom landhöjningen, att ligga över havsytans nivå för ca 3 300 f.kr. Mäniskan har sannolikt för ca 5 000 år sedan sökt sig hit för att fiska och jaga säl. Boplatser vid Brännland och enstaka stenåldersfynd har daterats till drygt 3000 år f.kr. Hällristningarna vid Norrfors är från 3000-2000 f.kr.

Timmerränna vid Klabböle

Laxgård

Laxtina

Laxmina

Källa; Umeleden, Umeå fritid.

Laxfiske

Umeälven tillhörde de stora laxälvarna och fisket har varit mycket betydelsefullt i byarna Sörfors, Norrfors, Klabböle och Baggböle. I byarna Brattby, Gubböle och Svallet var fisket av mindre betydelse jämfört med de andra tidigare nämnda byarna.

År 1547 nämns 14 laxgårdar i Umeå socken. År 1549 låg kungens bodar i Sörfors med två laxkar, i Norrfors med fyra och i Klabböle med ett laxkar/laxgård/laxkista, som är en större lådliknade fångstinrättning med väggar av träspjälor eller järntenar (smala järnstänger). Dessa laxgårdar var fasta och fisken togs upp med håv. Under 1540-talet drevs laxfisket i Sörfors och Norrfors för kronans räkning.

I Brattby vid Sannån byggdes i gamla tider ett laxfiske av pålar och hemmagjorda kassar, laxgårdar. Att fisket haft stor betydelse för byn framgår av en tingshandling från den 18 mars 1661 då på grund av en framställning av Degerforsbönderna ålades Brattbyborna att *"inte få staka igen över hela älven vis sandreveln, på det att laxen kunde gå högre upp efter älven och fångas även av andra"*. Vid tinget vittnade en man från Gubböle att Brattbyborna hade under några och trettio år stängt igen älven. Laxgården finns utritad på en karta från 1690 och ser ut som en brygga som går rakt ut och nästan helt över älven.

Under 1500-talet förekom även laxfiske kring Bölesholmarna. Man fiskade med skutor, ett strömhinder som byggs upp av sten i vattnet och som förändrar vattnets strömning. Laxen stannar för att vila i det lugnare vattnet bakom och inne i patan och kan då sedan enkelt fångas. Men dessa byggen påverkade älvens erosion längs stränderna och under 1760-1770-talen revs stenkonstruktionerna.

Upplåtelseformerna och fiskerättsinnehavarna har sedan dess ständigt avlöst varandra genom seklen. Ur Israel Lindahls beskrivning över Umeå socken 1771 framgår att laxfisket idkas i Umeälven av åtskilliga hemmansbrukare, som till kronan erlägger 28 tunnor lax och 101 stycken rökta laxar i årlig taxa. De

största laxfisken fanns i Sörfors, Norrfors, Klabböle och Baggböle. Vid dessa fisken brukades dels stenkarsbyggnad med tinor, nät, not, kolkdräbter samt så kallade stakagårdar med nät (stakagårdar var pålade i botten vari näten upphängdes).

Johan Anders Linders sockenbeskrivning över Umeå socken 1857 nämner kronolaxfisken i Sörfors, Norrfors och Klabböle. Här fångades laxen i så kallade tinor i forsen och med not. Större skattefisken fanns vid Baggböle och Ön och hörde till dessa byars hemman. Sörfors hade en mindre del i kronofisket. Flera mindre laxfisken vid jordägarnas land och strand var även inlösta till skatte mot en viss årlig taxa.

År 1859 uppges att kronolaxfisken fångas i tinor vid Norrfors och Sörfors. Tinan var byggd av vidjor och pålar och var ett fast fiskeredskap i forsarna och även med not. Noten vid Norrfors var cirks 43 meter lång och 6 meter djup. Noten var ett nät som förr i tiden var gjort av hampa eller lin. Notfisket var det mest omfattade.

1918 uppges alla fasta fisken i Umeälven vara så kallade minfisken. En mina kan liknas vid en inhägnad som genomströmmades av vatten och som är möjlig att torrläggas vid vittjning. Laxminan i Baggböle uppges varit landets största. Spår av denna finns kvar i form av stockar och vissa grundfundament. Vid kronans enskilda fiske i Sörfors fanns 1918 en enkel mina men i och med Norrfors kraftstationsbygge år 1931 blev det nödvändigt att bygga en laxtrappa. År 1955 fanns endast en fast fiskebyggnad i Baggböle. Nedströms Notvarpsbron ligger Baggböle bys gamla fiskestugor på vardera sidan om älven.

Baggböle sågverk i förgrunden med herrgården med lusthusen ovanför cirka år 1880. Foto: Västerbottens museum.

Sågverk

I början av 1800-talet var de grovbladiga sågarna dominerande i länet men i mitten av 1800-talet hade antalet sågar kraftigt reducerats och de finbladiga sågarna var i dominans. Storälvarnas vattenkraft utnyttjades som sågverkens kraftkälla för första gången i samband med etableringen av sågverken vid Norrfors och Baggböle i Umeälven samt i Lejonström, Skellefteå. Den Dickinsonska sågen i Baggböle blev länets första storindustri.

Norrfors sågverk

Redan år 1768 fick Norrfors byamän tillstånd att uppföra en grovbladig husbehovssåg för sågning av bräder ur timmer från egna skogar. Rätten utökades senare till att gälla även köpetimmer från Vännfors, Selet och Rödå. 1791 ändrades den grovbladiga sågen till finbladig med sågningsrätt för dels 300 egna träd och dels 900 träd från utsynta skogar.

En andra finbladig såg upprättades 1786 då Olof Tjärnström, handlare från Umeå, fick tillstånd för en finbladig såg med ram i Norrfors. 1850 förvärvade Dickson & Co den andra Norrforssågen och privilegierna med undantag för en ram som lämnades för byamännens avtalade sågning. Bondesågningen i Norrfors pågick till 1870-talet och på 1890-talet anlades en kvarn på sågverksplatsen. Vällingklockan från Norrfors sågverk finns på Folkrelsearkivet och ägs av Umeå flottningssällskap.

Baggböle sågverk

Planerna på ett sågverk i Baggböleforsen i Umeälven kom att fullföljas av ett konsortium bestående av Johan Unander, Johan Vikner och Eric Nyberg, som 1813 fick privilegierna från Norrfors tvåramiga och dels Pengfors enramiga sågverk överflyttade till Baggböleforsen. Sågen byggdes 1813-1814 vid Baggböles gamla kvarnställe. Den nya sågen i Baggböle privilegierades för fyra ramar och en sågrätt om 2 883 träd. 1840 förvärvades sågverket av Göteborgsfirman James Dickson & Company, under vars ledning sågen kom att utvecklas till länets största industri.

Nytt såghus uppfördes 1842 och ytterligare två ramar för kantskärning beviljades. Stockfångsten uppgick detta decennium till 7 511 träd årligen. Detta sedan även skogarna utsynta för J.S. Hofverbergs såg i Degerfors samt för hans planerade, men aldrig uppförda. Ångsåg på Degernässanden vid Umeälvens mynning överflyttats till Baggböle.

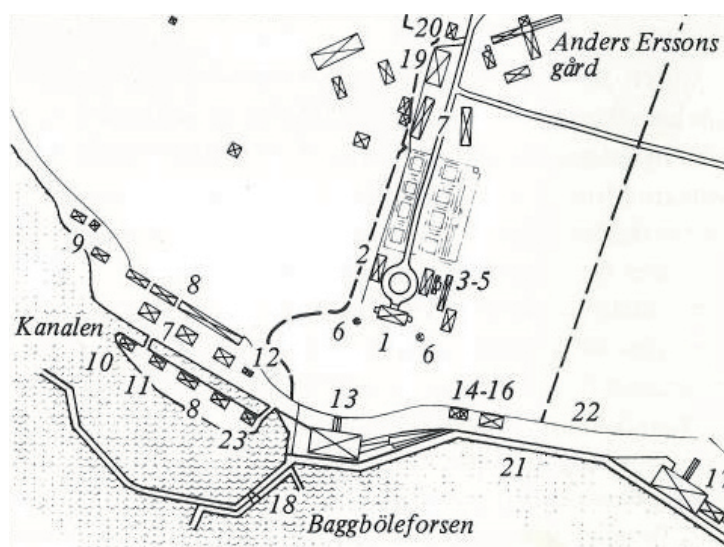
En förvaltarbostad, Baggböle Herrgård, uppfördes 1846 på älvbrinken ovanför sågen (läs mer sidan X). Från såghuset fördes virket i en träränna till lugnare vatten vid Klockarböle, varifrån det flottades *"dels medelst rodd dels med tillhjälp af vind"* i buntar drygt två mil till lastageplatsen Degernässanden och Småholmssundet dvs. Holmsund vid Umeälvens mynning. År 1848 byggdes anordningar för en bättre lastageplats vid Småholmssundet som fick namnet Holmsund. Virket tvättades efter flottningen innan det kunde stapelläggas.

I början av 1850-talet fick bolaget tillstånd att till Baggböle överflytta sågrätten från den andra Norrforssågen samt en enramig såg från Nyby byamän. Ytterligare ett såghus uppfördes nu i Baggböle. Det totala antalet ramsågar blev därmed 16. Den nya nedre sågen hade gemensam bröstdamm med den övre. På västra gaveln av såghuset fanns uppdragsbroar och på den östra två "railbanor" (järnväg) för utskjutning av brädor. Omkring 170 arbetare, kvinnor och barn ej medräknade var sysselsatta vid lastageplatsen. Driften pågick från maj till slutet på oktober. Stockfångsten ut-

ökades ett antal gånger. I slutet på 1840-talet hade bolaget rätt att årligen avverka 3 200 träd på kronoallmänningar. Den egna tilldelningen var inte tillräcklig för den utbyggda sågen. Liksom många andra sågverk överskred Baggböle sin avverkningsrätt. Baggböle drogs in i en rad mål för olaglig avverkning och sågen fick låna namn till begreppet baggböleri vilket blev synonymt med skogsskövling. Längsta flottningssträckan var 24 mil och kunde ta upp till tre år. När bolaget 1885 anlade en ångsåg vid lastageplatsen i Holmsund

avvecklades vatten-sågen i baggböle. 1991 hamnade sågen vid Klabböle energicentrum och är efter renovering i funktionsdugligt skick.

Laga skifteskartan 1876 med Baggböle sågverk med herrgården. Källa: Västerbottens museum. Tolkning av byggnader har gjorts i samband med museets inventering 1984.

FÖRKLARING

1. Herrgård
2. Gästflygel och kontor
3. Drängstuga, visthus m.m.
4. Vedbod
5. Kägelbana
6. Lusthus
7. Arbetarbostäder
8. Materialbodar
9. Båthus
10. Smedja
11. Kolhus
12. Kontor
13. Övre sågen 1842-1885
14. Tullkvarn
15. Maskinverkstad
16. Brännugn
17. Nedre sågen 1852-1869
18. Dammbyggnad
19. Ladugård och stall
20. Skolhus
21. Transportränna
22. Rälsbana
23. Uppropshus

Baggböle herrgård 2009.

Övriga sågverk

I Sörfors fanns en vattendriven såg vid Kallbäckens utlopp i Tvärån. Här fanns också en spånhyvel belägen. Vattensågen användes fram till 1920-talet och ersattes därefter av en elektrisk cirkelsåg som var i drift in på 1970-talet.

I Gubböle och längs ner vid Gubbölebäckens utlopp fanns tidigt en grovbladig såg och en upplagsplats för timmer och bräder. Den grovbladiga sågen där är nämnd 1750 men blev raserad 1828. En ny såg byggdes senare och på 1840-talet blocksågades timret och kördes sedan till Baggböle för vidare uppsågning.

Sågen i Brattby startades i Spöland 1898 och drevs den första tiden med vattenkraft och senare med en råoljemotor. År 1929 flyttade sågen till Brattby. Sågen hade på 1930-talet en produktion på cirka 200 stockar och detta ökade till 4 000- 5 000 stockar per år. År 2005. Antalet anställda var 4-8 på 1930-talet och omkring 40-50 under år 2005.

Foto: Baggböle herrgård år 1907. Foto: SCA arkiv

Baggböle herrgård

Baggböle herrgård uppfördes av James Dickson & Co 1846 som förvaltarbostad för Baggböle sågverks förvaltare. Den invigdes 1847 och hade ritats av komminister Johan Anders Linder (1783-1877).

Herrgården timrades upp i en och en halv våning med slät liggande panel under ett sadeltak. Fasaderna är komponerade enligt tidens empiristil med mittfronterna burna av doriska pilastrar. Den släta brädpanelen målades med ljus linoljefärg. Andra antika motiv utgör de rundade lunettfönstren.

Vid herrgården uppfördes också två flygelbyggnader, två lusthus, kägelbana, storhässa och vedbod. Längre norrut mot byn fanns två arbetarbostäder, ladugård, stall samt skolhus. Dessutom fanns en större byggnad längst öster om herrgården. Mellan herrgården och arbetarbostäderna fanns trädgårdsland med kryddgårdar samt potatisland.

Under 1900-talets första halvsekel beboddes herrgården av föreståndaren för Baggböle kraftverk fram till 1958 då Stornorrfor kraftverk stod färdigt. 1968 skänkte SCA huvudbyggnaden med 34 000 kvm tomtmark till Umeå missionsförsamling.

Herrgården och mark köptes år 2006 av privatpersonen Robert Nilsson som, i en första etapp, planerar att återuppföra de tillhörande flygelbyggnader som en gång fanns invid herrgården. Baggböle herrgård blev år 1968 byggnadsminnesförklarad av Länsstyrelsen.

Området sydost om herrgården vid älven och ca 600 meter och mellan 100-150 bred zon utgör en nyckelbiotop, kallad Baggbölebrinken. Skogsstyrelsen är ansvarig myndighet.

Norrfors herrgård. Foto: Västerbottens museum.

Norr om herrgården och mot landsvägen finns ett äldre tallområde med naturvärde, kallad Gamtallskogen i Baggböle. Skogsstyrelsen är ansvarig myndighet.

Norrfors herrgård

I anslutning till Norrfors sågverk byggdes ytterligare ett antal byggnader som herrgård, manbyggnad, bagarstuga, bod, stall/loge, vedhus, hölada, hässja, fähus, arbetarbostad och klensmedja.

Herrgården uppfördes år 1846, samma år som Baggböle herrgård, som förvaltarbostad till Norrfors sågverk. Herrgården hade en sexdelad plan, brutet avvalmat papptak och klassicistiska former, särskilt i den fint arbetade portalen. I anslutning till herrgården låg en äldre parstuga, bagarstuga, fähus med storhässja och några bodar. Ladugården hade uppförts redan på 1830- talet. Arbetarbostaden låg nordväst om sågverksdammen.

Såghuset uppfördes år 1840 med en ram på tolv sågblad och drevs av ett hjul. Dickson & Co köpte sågen 1850 och privilegierna överflyttades till Baggböle, med undantag för en blockskärningsram för Norrfors byamäns behov. Ägare idag är privatpersonen Svarte Månsson Swartling, Västra Norrfors. Norrfors herrgård byggnadsminnesförklarades 1984.

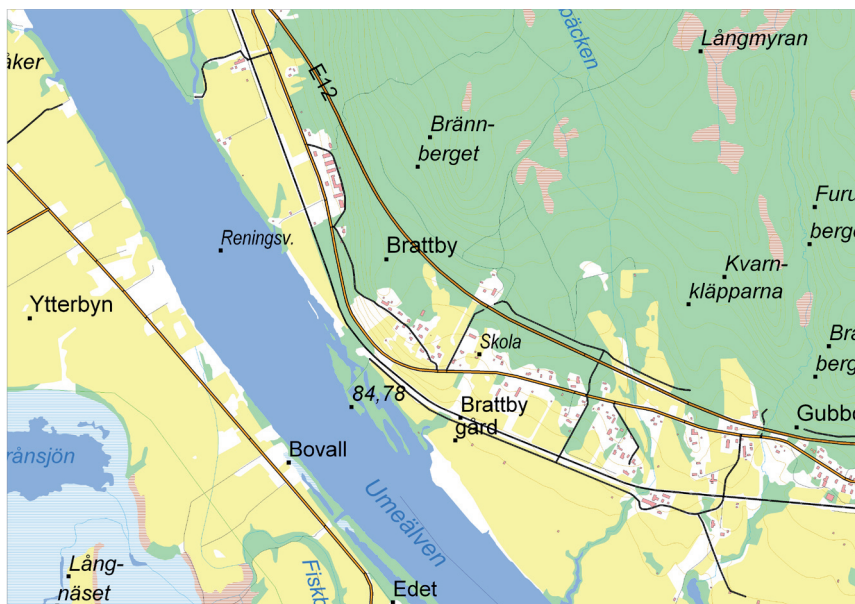
Bondesågningen i Norrfors pågick till 1870- talet. På 1890- talet anlades en turbindriven kvarn på sågverksplatsen. Se foto nedan. I samband med att Sörfors elektrifierades byggdes 1918 en elektrisk kvarn på den så kallade Kvarntomten som var i drift tills den brann ner i början av 1930- talet.

Rökhús, Gammlia

Rökhús

På land finns fortfarande byggnader förknippade med fiske kvar. Rökhúsen i Klabböle är unika i sitt slag. Rökhúsen användes för att röka flodnejonöga (nätting) som länge var av vikt för bygden. I Klabböle finns 18 rökhús kvar. De är relativt enhetligt utformade med timrade väggar, gavelingång och sadeltak även storlek och vinklar kunde skilja sig åt. Sju av de 18 rökhúset restaurerades under 2008 med hjälp av medel från Länsstyrelsen.

Brattby.

Brattby

Brattby ligger i en vågig bergkullterräng på mer än 100 meter över havsytan. Tätt liggande berg och kullar varvas med sänkor och slättpartier av växlande höjd. Byn ligger på en sydsluttning av Brännberget. Den äldsta bykärnan ligger i det område som kallas Sommarbacken som har lidbebyggelsekaraktär. Sommarbacken utgjorde slutet på den väg som under flera hundra år gick mot inlandet. Personer som ville fortsätta fick göra det med båt, per fots eller till häst. Vännäsborna krävde dock bättre väg över Brattbys ägor och 1837 blev vägen förklarad som sockenväg.

År 1805 fanns sju jordbruksfastigheter i Brattby och när laga skifte genomfördes 1857 fanns ett femtontal jordbruksfastigheter eller avstyckningar varav åtta var bebyggda. År 2007 fanns 51 fastigheter registrerade i Brattby. Dagens bebyggelsebild i Brattby präglas av traditionell jordbruksbebyggelse och bostadshus från 1930- och 1950- talen.

År 1938 inträffade den största översvämningen då sex byar mer eller mindre låg under vatten, däribland halva Brattby. Som en följd av översvämningen beslutades att en vall skulle byggas längs Umeälven för att skydda åkrarna. Länsstyrelsen beviljade medel och på hösten 1940 stod en skyddsvall klar. Vallen var på vissa ställen hela tolv meter bred och fyra meter hög. Den har sedan dess stått emot höga vattenstånd många gånger.

Brattby såg uppfördes ursprungligen i Spöland 1898. Sågen drevs från början med vattenkraft och därefter med en råoljemotor. År 1929 flyttades sågen till sitt nuvarande läge i Brattby. År 1931 uppgick arbetsstyrkan

som mest till åtta anställda och 2005 hade Brattby såg ett knappt femtiotal anställda.

Vårdhemmet i Brattby invigdes år 1950 och beskrevs som det största skolhemmet i landet och en mönsteranläggning för andra län. Det var ett vårdhem för både barn och vuxna med särskola och internat. Ny lagstiftning och byggandet av nya skolor medförde att barnen flyttades och att Brattby vårdhem blev en centralanstalt i länet för vuxna med psykiska handikapp.

Vårdhemmet lades ner år 1998 i samband med att lagstiftningen ändrades och kommunerna övertog landstingets ansvaret för denna medborgargrupp. Olika företag har sedan dess bedrivit verksamhet i lokalerna.

År 1904 startade Brattby lantbruksskola. Anläggningen ansågs ligga i ett område med bra jordbruksbygd med liten risk för frost. Lantbruksskolan omfattade fyra hus grupperade kring en gårdsplan med ett elevhus, en föreståndarvilla, ladugård samt ett hus för träslöjd, förmansbostad, kök och elevmatsal.

När åkerarealen med tiden blev för liten för skolans behov och byggnaderna var i behov av genomgripande renovering söktes en ny plats för skolan. Sedan 1929 har skolan, som på senare år blev Naturbruksgymnasiet, funnits på den nya platsen på Grubbeslätten.

År 1937 startades Brattby gård som var ett privat vård- och arbetshem i den tidigare lantbruksskolan. Verksamheten avvecklades mellan åren 1965 och 1970. Brattby gård är numera en privatbostad med stall.

Brattby vårdhem. Foto: Västerbottens Folkblad.

Gubböle

Även Gubböle präglas av den vågiga bergkullterrängen och ligger på cirka 100 meter över havet. Det variationsrika landskapet utgörs av berg, kullar, sänkor och slättområden.

Byns åkermark ligger söder om byvägen och bebyggelsen består av två områden vid den gamla Vännäsvägen, numera byväg. Det äldsta byområdet, mellan Ilbäcken och Gubbölebäcken, har en bevarad jordbrukskaraktär medan förtätning skett under 1900-talet i det nyare området.

Under 1800-talet fanns som mest 13 skvaltkvarnar i Kvarnbäcken/Gubbölebäcken. En grovbladig såg fanns längst ner i bäcken vid älven. Idag finns en led, Kvarnbäcksleden, där man kan promenera runt Kvarnbäcken och dess omgivning.

I början av 1800-talet hade byn fyra gårdar, vid 1850 hade antalet gårdar växt till sju och i dagsläget finns 32 fastigheter i Gubböle.

Västerbottens museum har i sin inventering från 1982 identifierat två områden med vissa byggnader i Gubböle som särskilt skyddsvärda ur kulturmiljösynpunkt. Ett område avgränsas av Gubbölebäcken i öster, av Ilbäcken i väster och av älven i söder. Området sträcker sig norrut över järnvägen och ett stycke norr om E 12.

Det andra området omfattar ett parti kring den gamla byvägen och ett stycke öster om den gamla byn och avgränsas av järnvägen i söder. Ny bebyggelse har tillkommit i Gubböle under hela 1900-talet vilket givit en blandad bebyggelsebild.

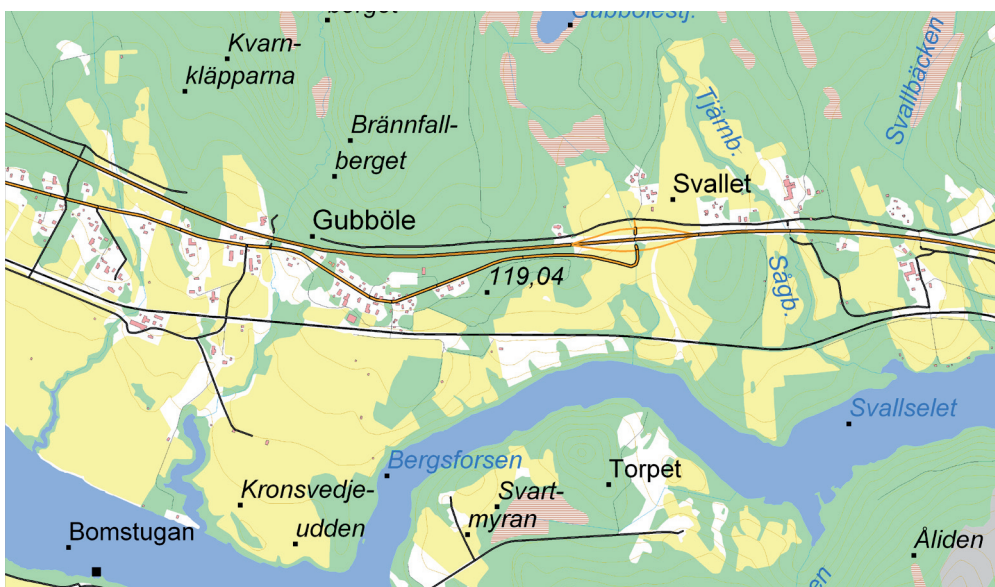

Gubböle

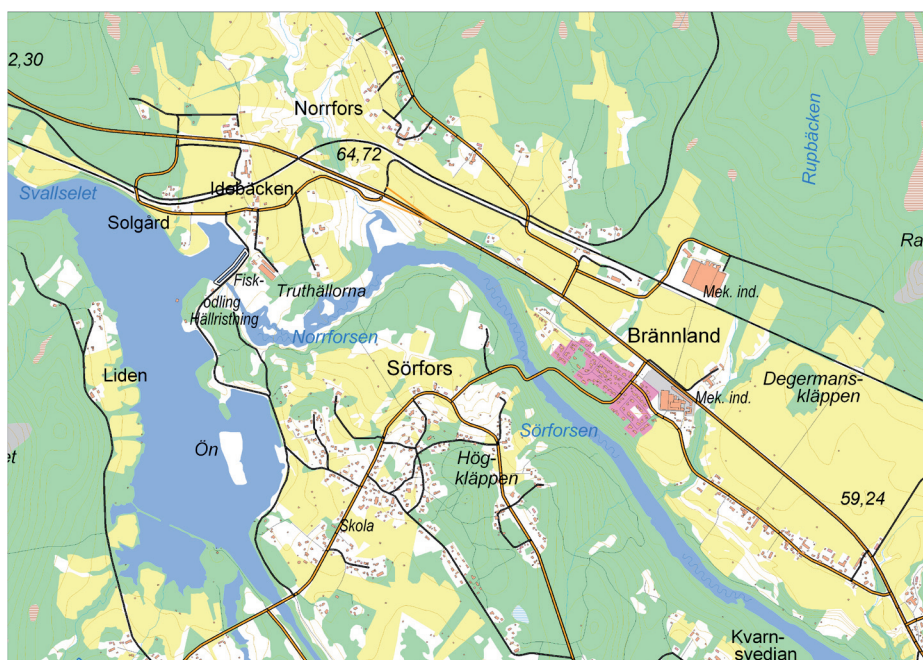
Svallet

Svallet hör till den typ av byar som uppstått ur de medeltida byarnas fäbodställen. Byn har omväxlande haft fast bosättning och nyttjats som fäbodställe. I slutet av 1600-talet och vid 1700-talets mitt hade bönder i Strand och Brännland fäbodrar i Svallet. Byn fick fast bosättning först 1814 då en nybyggare från Nordmaling slog sig ner. Området präglas av kuperad terräng på 50- 100 meters höjd över havet. Odlingssmarken är belägen kring Sågbäckens utlopp i Umeälven.

Bebyggelsens kärna utgörs av det gamla fäbodstället som sedan kompletterades med ytterligare en gård. Ny bostadsbebyggelse tillkom under 1900-talet och idag finns åtta gårdar och 15 fastigheter i Svallet.

Gubböle och Svallet

Norrfors, Sörfors och Brännland

Hällristningar vid Norrfors.
Foto: Västerbottens museum.

Norrfors

Norrfors by är belägen 50 – 100 meter över havet och området kännetecknas av en kuperad terräng. Bebyggelsen på älvens norra sida blev Norrfors och byn på södra sidan gavs namnet Sörfors.

Vid Umeälven och Truthällorna, sydost om Norrfors fiskodling, finns Sveriges nordligaste plats med hällristningar. I området finns så många som 54 hällristningar föreställande båtar, älgar, människofigurer och skålgropar. Hällristningarna upptäcktes 1984 av en grupp arkeologistuderande.

Norrfors har sedan 1600-talet bestått av två områden åtskilda av Idebäcken. Den västra delen tros vara den äldsta och ligger på ett slättområde med den östra delen har lidbebyggelse. De äldre byområdena har

bevarat sin karaktär av jordbruksbyar. Förtätad bebyggelse har växt fram kring Brännlands station, anlagd vid bibanan Vännäs – Umeå i början av 1900-talet. Under 1900-talet har ny bebyggelse tillkommit längs Kassjövägen och i området Solgård.

Norrfors byamän fick redan 1768 tillstånd att anlägga en grovbladig husbehovssåg för sågning av bräder från timmer ur egna skogar. Detta inledde byggandet av Norrfors sågverk. Norrfors kraftverk uppfördes under åren 1924-26 som det tredje största kraftverket i Umeälven. I byn finns även Norrfors fiskodling.

Norrfors kvarn, ca 1890. Källa: Västerbottens museum.

Norrfors, år 1925. Källa: Västerbottens museum.

Sörforsbron

Ruin efter Umeås första bro

Sörfors

Redan 1543 hade Sörfors sju hemman och var en av de större byarna i Umeå socken. Omkring 1750 hade Sörfors tio hemman. Sörfors var därmed den största av de övre älvdalsbyarna. Efter skiftet 1882- 83 fanns hela 43 hemman och tre soldattorp i området. Nya bebyggelseområden uppfördes söder och nordväst om ön och vid Kvarnsvedjan.

Sörfors är belägen söder om Umeälven och den äldsta delen låg strax söder om Norrforsen och intill Tväråns mynning. Bebyggelsen expanderade därefter i östlig riktning, inte minst genom 1900-talets kraftverksutbyggnader som medförde omfattande nybebyggelse.

Sörfors ligger på 50- 100 meter över havsytan och utmärks av en kuperad terräng. Dammybyggnaden till Stornorrfors kraftverk med vallar samt utfyllningar präglar det intilliggande området.

Inom tätbebyggelsen i Sörfors blandas äldre jordbruksgårdarnas parstugor, ladugårdar, logar och bodar med egnahemsbebyggelse från 1900- talet. Kring detta förtätade område ligger spridda gårdar. Sörforsbygden är av riksintresse för kulturmiljövården.

Den första bron över Umeälven byggdes år 1800 mellan Sörfors och Norrfors. Bron brändes dock ner 1809 i det rysk-svenska kriget på den svenske generalen von Döbelns order. Det dröjde fram till 1870- talet innan bron återuppgjordes. Bron revs 1911 i samband med att den nuvarande bron byggdes 1910-12. En stenpelare står kvar som minne av den äldsta bron över Umeälven.

Brännland

Enligt mantalslängden fanns sex bönder år 1543 i Brännland och sju bönder år 1750. Byn består av två huvudbygrupper som ligger i anslutning till den gamla landsvägen. Bäckarna med omgivande ängar har påverkat byns lokalisering och byns indelning i en östlig och en västlig del. Den östra delen kan betraktas som en bykärna och den västra delen omfattar området med t. ex. Ålö Maskiner. Gårdarna är oftast fyrkantiga med en gårdsplan som i regel var slutet mot landsvägen genom placering av en byggnad parallellt med vägen. Under 1700- talet fördubblades antalet gårdar i bykärnan. Under det sista århundradet har de två bydelarna vuxit samman till ett långt bebyggelseband längs gamla landsvägen.

Totalt har det funnits fem kvarnar vid Smörbäck- en mellan åren 1661-1826. Västra Brännland har under 1900- talet genomgått en rätortsutveckling som en följd av utvecklingen av kommunikationer och industri i området. Bebyggelsen i bykärnan i öster har däremot behållit sin agrara prägel. År 1896 invigdes bibanan Vännäs – Umeå och en järnvägsstation anlades norr om gårdarna i västra Brännland, Brännlands station. Kring stationen växte tätare bebyggelse fram.

Brännlands träförädling AB anlades i västra Brännland år 1902 och sågverket var i gång till 1944. Kvar från denna verksamhet finns ett transformator torn och den herrgårdsliknande disponentvillan, Villa Solsidan.

I Brännland har mejeri, biograf, Konsum och missionshus funnits. År 1950 startade Karl-Ragnar Åström en mekanisk industri för tillverkning av frontlastare, Ålö Maskiner, nu Ålö AB.

Gård i Kåddis by, 1940. Källa: Västerbottens museum.

Under 1950- talet och senare byggdes småhus främst kring avtagsvägen till Sörfors. En gata anlades parallellt med landsvägen. Den nya Vännäsvägen, E 12, byggdes omkring 1960 och drogs ovanför den gamla landsvägen och rakt över odlingsmarken. I dagsläget har Konsumbutiken lagts ner och en antikaffär flyttat in i lokalerna.

Ursprungligen fanns fyra soldattorp på Brännlandshällan. Kvar blev de stugor som hört till rotarna 59 From och 61 Bjur. Till dessa torp hörde även en ladugård och en liten bagarstuga. Husen med tillhörande markområde köptes under 1950-talet av hembygdsföreningen Umbygda. Soldattorpen i Brännland utvecklades till ett populärt utflyktsmål vilket krävde service till besökarna. En gammal mangårdsbyggnad från Norrfors, i form av en typisk Västerbottensgård, flyttades till Brännlandstorpen och kallas nu Rotebondegården. Till anläggningen har även en fyrkantsloge, Storstugan, med en imponerande timmerarkitektur, från Teg förts. Anläggningen kallas idag Brännlands Wårdshus med dess servering inrymd iorststugan.

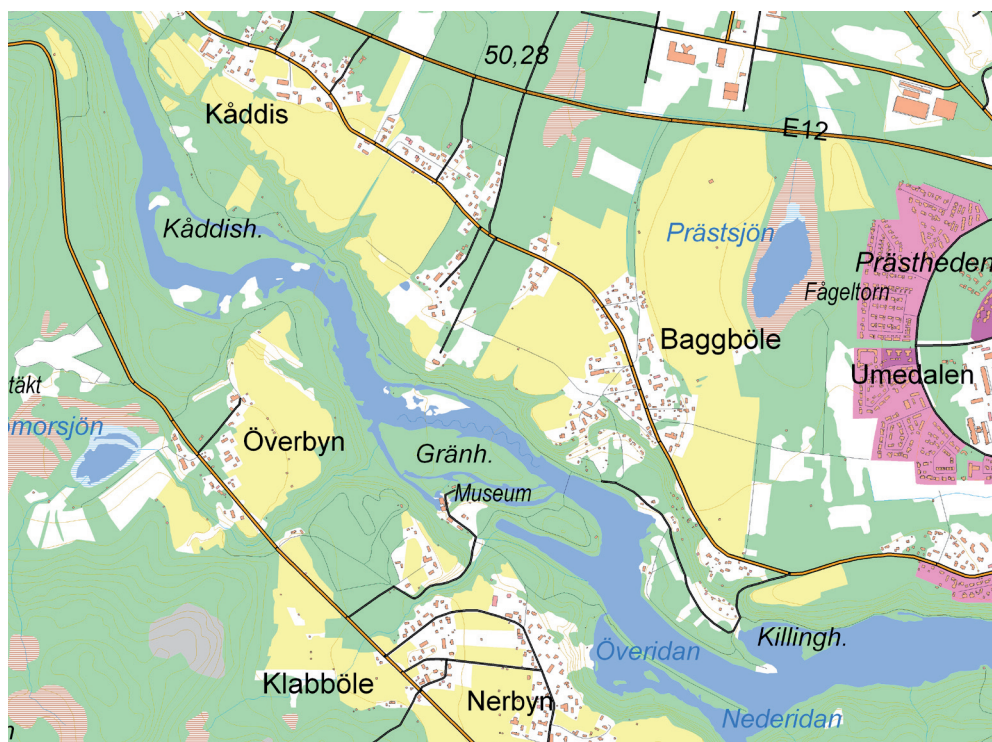
Under senare delen av 1800- talet expanderade byns bebyggelse och under 1900- talet har fler bostadshus, såsom egna hem och villor, tillkommit. Bebyggelsen ligger insprängd i den glesa gårdsraden norr om landsvägen. På 1960- och 1970- talen tillkom ett villakvarter i närheten av Bjurstorpet vid Baggbölegränsen.

Kåddis

Kåddis by är belagd i historiska källor redan år 1324. Den medeltida bebyggelsen i Kåddis var belägen söder om nuvarande by. År 1543 och 1750 fanns fem bönder i byn. Vid laga skiftet 1846-47 hade byn sju gårdar och vid byn fanns tre fasta fiskebyggnader.

Under senare delen av 1800- talet expanderade byns bebyggelse och under 1900- talet har fler bostadshus, såsom egna hem och villor tillkommit. Denna bebyggelse återfinns insprängd i den glesa gårdsraden norr om landsvägen. På 1960- och 1970- talen tillkom ett villakvarter i närheten av Bjurstorpet vid Baggbölegränsen.

I Klabböle förlades bebyggelsen så nära älvsbrinken som möjligt med hänsyn till fisket samt möjligheten att ta sig över älven till sockenkyrkan nedanför forsarna. Bebyggelsen samlades i en oregelbunden klunga och i slutet på 1800-talet tillkom ny bebyggelse några hundra meter väster om den gamla bykärnan. Laga skifte medförde att vissa bönder flyttade till ett nytt område som kallades Överbyn. I Klabböle finns en rad unika rökhäus.

Kåddis, Baggböle och Klabböle

Petrus Kenicius 1555-1636

Baggböle

Baggböle är sedan medeltiden uppdelad i en östlig och en västlig del på ömse sidor om byvägen. Byn växte till under 1700 och 1800-talen. Den östra delen blev den nuvarande bykärnan och den västra inrymmer Baggböle herrgård och platsen för det tidigare sågverket. År 1543 fanns sex bönder i byn och omkring 1750 fanns fyra hemman som utgör byns stamhemman. I slutet på 1800-talet förtätades byn i östra bydelen mellan landsvägen, byvägen och vägen mot Kulla. Bebyggelsen kring herrgården växte i riktning mot landsvägen.

Bland bönderna år 1571 märks birkarlen (landsköpmannen) och nämndemannen Könik (König) Olofsson som var far till den blivande ärkebiskopen Petrus Köniksson Kenicius. Olofsson var en av socknens rikaste bönder och vissa tror att han var släkt med Könik Skarlakan i Kåddis, att de båda var av hanseitisk köpmannasläkt och kommit till Umeå socken för att idka handel.

Eftersom älven inte var segelbar längre uppströms än till Baggböleforsen talar mycket för att Skarlakan haft en egen hamn nedanför forsens. Könik Olofsson idkade handel på hamnar i södra Sverige och i tyska kuststäder. Mycket talar för att den lilla tjärnen, rakt söder om Baggböle östra by och nere vid älven och vid Könik Olofssons vägs början, är rester av den lilla hamn som funnits.

Baggböle hamn var sannolikt Umeås första hamn.

Geologiska mätningar har visat att området var en havsvik in på 1600-talet. Inga rester av hamnen finns kvar förutom den avsnörda tjärnen. Tjärnen kallades enligt karta från 1781 för Hampsänket. Strax nedströms låg en halvcirkelformad vattenyta som kallades Rödsandsdiket. Att området här legat lågt och kan varit helt vattentäckt och utgjort ett hamnområde på 1600-talet kan vara sannolikt. En provtagning av tjärnens botten skedde år 1995. Då fann man tjocka lager av lindhalm. Tjärnen hade tidigare använts som linsänke, där man rötade lin och hampa före vidare behandling. Detta finns inte bara dokumenterat Pehr Stenbergs Umebeskrivning från år 1800 utan även på karta från 1781 där namnet på tjärnen var just Hampsänket.

Köniks son Petrus Kenicius studerade i Gävle och Uppsala, tog prästexamen 1578 men nekades tjänst i Backen kyrka. För 400 år sedan, år 1609, blev han dock ärkebiskop och talman i riksdagen för prästeståndet.

Baggböle sågverk cirka år 1880. Källa: Västerbottens museum.

Arbetare vid Klabböleforsen år 1906. Baggböle sågverk i bakgrunden. Källa: Folkrorelsearkivet.

Petrus Kenicius har en väg, Petrus Kenicius väg (den gamla kyrkvägen), i Baggböle uppkallad efter sig. Vägen ligger nordost om Baggböle herrgård.

På en karta från 1693 års karta framgår Baggböles fyra gårdar och laxfisket i älven. I öster låg tre gårdar på ömse sidor om landsvägen och i väster en ensam gård. Grupperingen kan skönjas än idag. Dessa två bydelar växte under 1700- och 1800- talen. Den östra delen blev den nuvarande bykärnan och den västra med Baggböle sågverk och Baggböle herrgård med omgivande byggnader. I Baggböleforsen fanns två kvarnar.

Den första Baggbölesågen samsades med bykvarnarna på den gamla kvarnplatsen. Kvarnarna försvann dock i takt med sågverkets expansion. I samband med laga skiftet 1875-76 hade bebyggelsen förtätats i den östra bydelen kring vägskalet mellan landsvägen, byvägen och vägen mot Kulla. I den västra bydelen fanns ännu fyra gårdar inklusive sågverkshemmanet.

Bebyggelseutvecklingen i Baggböle har dels påverkats av vägskalets läge, dels av sågverkets läge.

Klabböle

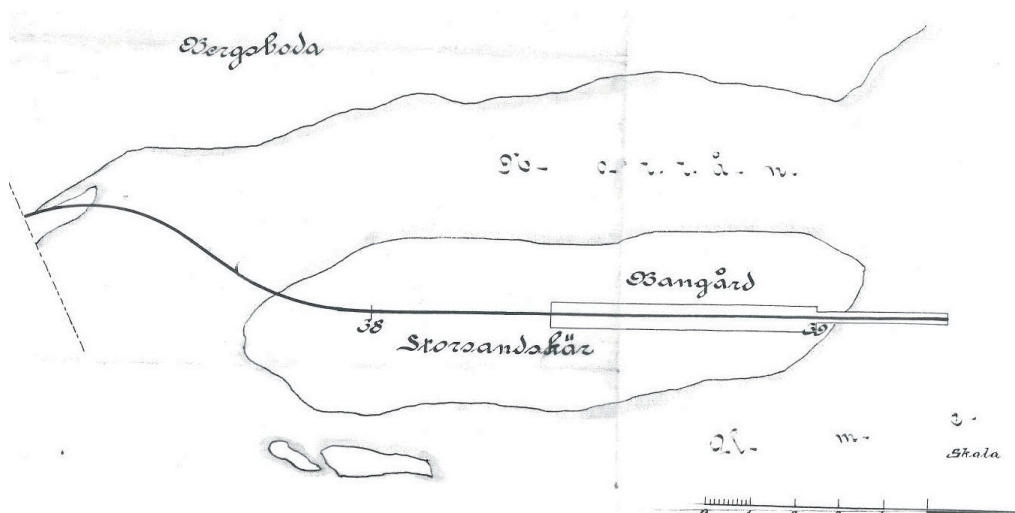
Klabböle by ligger vid Umeälvens södra strand. Under förhistorisk tid nådde havet ända fram mot de omgivande bergen i söder och trängde in som vikar i dalgångarna. Bynamnet finns belagt från 1500- talet. Byn torde ha bildats i samband med kolonisation av norrlandskusten som skedde under 1200- 1300- talen då stränderna vid de stora laxfiskeälvarna befolkades.

Bebyggelsen förlades så nära älvbrinken som möjligt med tanke på fisket. Nedanför forsarna fanns möjlighet att ta sig över älven till sockenkyrkan och byarna på norra stranden.

I Klabböle fanns tidigare ett färjeläge. Bebyggelsen och åkertegarna togs i anspråk högt på den platå som bildats mellan älvbrinken i norr och bäckravinen i söder eftersom frostrisken var mindre på denna plats. Vid stranden och i slutningen längs bäcken fanns tillgång till s k ranningar, dvs. naturliga betes- och slåttermarker.

I forsarna byggdes laxgårdar med stenkar och tinor. År 1543 fanns åtta bönder i Klabböle. Antalet var tio år 1750. Bebyggelsen var samlad i en oregelbunden klunga intill älven. Några gårdar låg helt nära älvbrinken. I nuvarande Raningsbäcken fanns under 1700-talet två bäckar.

Vid laga skiftet 1876 har bebyggelsen förtätats och några hundra meter väster om den gamla bykärnan har ny bebyggelse uppkommit på byns allmänning. Vid laga skiftet skulle sju bönder flytta. De flesta bosatte sig i ett nytt område ett par kilometer nordväst om den gamla byn. Den nya bebyggelse fick heta Överbyn, medan den gamla bykärnan kallades Nerbyn.

Karta över bro till Storsandskär. Kartsnitt ca 1890-talet. Källa: Stadsarkivet, Umeå stad.

Storsandskär

Riksdagen beslutade år 1895 att en stadsbana skulle byggas från Vännäs till Umeå, varifrån den skulle utsträckas till Storsandskär. I slutet av år 1896 hade järnvägen nått fram till älvstranden mitt emot Storsandskär. Bron till Storsandskär började byggas med en järnöverbyggnad vilande på pålar. Bron bestod av 40 spann med 7,5 meters spännvidd. Bron blev klar 1898 och samma år färdigställdes en 1120 meter lång järnvägsbank på Storsandskär. Året innan hade en 150 meter lång lastbrygga blivit klar på ön och statens ansvar var i och med detta klart.

Tanken med en järnväg till Storsandskär var att stadens hamn var för svår att angöra för djupgående fartyg. Stadens styrande såg Storsandskär bättre som bättre lämpad som Umeås uthamn. Stadsfullmäktige ansåg att farleden nedströms Storsandskär skulle muddras genom statens försorg.

En tvist uppstod dock mellan parterna varvid anläggningsarbetena avstannade. Eftersom staden hade stora kostnader för uppbyggnad av staden som följd av 1888 års brand och engagemanget i Klabböle kraftverksbygge saknades medel för att bygga bron och muddra farleden nedströms Storsandskär.

År 1909 beslutade riksdagen att bron och spåret på Storsandskär skulle rivas. 1916 beslutade stadsfullmäktige att expropriera Vedakasudden utanför Holmsund för nytt hamnområde. I dagsläget finns endast en pir av landfästet kvar från järnvägsbron till Storsandskär.

Strömbäck

Strömbäck, belägen söder om Ströms by vid Strömbäcksfjärden i Västerfjärden, är en radby med nord-sydlig riktning. Byn har haft bruksdrift under olika tidsperioder från mitten på 1700-talet fram till 1880 då glasbruket definitivt lades ned. En äldre byggnadstradition finns fortfarande bevarad i området exempelvis i form av låga parstugor och enkelstugor. Vissa byggnader byggdes om i början av 1900-talet och under samma period tillkom även nya byggnader.

Byns byggnader härstammar framförallt från 1800-talets andra hälft och 1900-talets första årtionden. Bruksplanen går fortfarande att avläsa genom den axiala planen där axeln avslutas med en kyrka på den plats där herrgården tidigare låg. Strömbäcks bruk och by ses som ett gott exempel på traditionell bruksmiljö med tillhörande komplementsamhälle.

Strömbäck

